

۴۶۳۹

۳۲۸

۵۰۰

۱

ص ۳۲۸

کتابشناسی
خط فارس و تغییر خط

کاظم استادی

سرشناسه :	استادی، کاظم، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور :	دانشنامه خط فارسی (۱۵ جلد) مؤلف کاظم استادی. شامل: ۱. درآمدی فلسفه خط، ۲. خط در ایران (۲، ۱)، ۳. سیر تحول خط عمومی، ۴. نویسه گردانی و متون، ۵. آینده چندنویسی خط فارسی، ۶. تاریخچه تغییر خط، ۷. فعالان اصلاح الفبا و خط، ۸. اخوندزاده و تغییر خط، ۹. ملکم خان و تغییر خط، ۱۰. مکتب اسلام و تغییر خط، ۱۱. حکم فقهی تغییر خط، ۱۲. مجموعه مقالات ۱۳. درآمدیه مجموعه مقالات، ۱۴. هولوکاست خط فارسی، ۱۵. کتابشناسی خط فارسی
مشخصات نشر :	قم، مؤلف، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری :	۶۰۰۰ ص (مجموع ۱۵ جلد).
شابک :	978-600-04-3323-9
وضعیت فهرست نویسی :	فیبای مختصر
یادداشت :	فهرست نویسی کامل آثار در نشانی: http://opac.nlai.ir قابل دسترسی است
شماره کتابشناسی ملی :	۲۸۲۶۹۱۲

دانشنامه خط فارسی (۱۵ جلد)

مجموعه کتابشناسی خط فارسی و تغییر خط

مؤلف: کاظم مقدم

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۳۳۲۱-۹

شابک دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۰۴-۳۳۲۱-۹

چاپ اول: ۱۳۹۰

تعداد صفحات: ۳۳۸ صفحه

تیراژ: ۵۰۰ جلد

لیتوگرافی: نویس

چاپ: سلمان فارسی

بخش: انتشارات برگزیده، تهران، خیابان ایرانشهر، نبش کلاتری،

پلاک ۲۳۰، طبقه ششم شمالی - تلفن: ۵-۲۸۳-۸۸۴۹۰

قم، خیابان شهداء، کوچه ۲۳، پلاک ۱۶ - تلفن: ۳۷۷۴۴۱۲۵

حق چاپ محفوظ و مخصوص مؤلف است.

قیمت دوره: ۳۵۰ هزار تومان

فهرست مطالب

مقدمه ذ

چند نکته برای مطالعه دانش‌شناسی حاضر ۰۱۰

بخش اول:

کتابشناسی خط فارسی ۰۱۵

فهرست اعلام ۱۶۰

بخش دوم:

کتابشناسی اصلاح الفبا و تغییر خط فارسی ۱۸۵

بخش سوم:

سیر تاریخی کتب و مقالات اصلاح و تغییر خط فارسی ۲۳۷

بخش چهارم:

سیر تاریخی کتابشناسی خط فارسی پس از انقلاب ۲۶۷

بخش پنجم:

کتابشناسی املاء و جدانویسی خط فارسی ۲۸۷

تدوین و تنظیم کتابشناسی، کاری طاقت‌فرسا و زمانبر و ناشیرین است؛ هیچ هیچانی ندارد، هم مراجعه کنندگان محدود دارد و معمولاً در کتابفروشی‌ها به دید کتاب «انباری» به آن می‌نگرند. ر. ش. «سه» سال در انبار ناشران می‌ماند. از این مهم‌تر تا مراجعه به آن نشود، کاسته‌ها را تصحیح‌های آن مشخص نمی‌شود.

با این وصف، کسانی که اقدام به تدوین و تنظیم کتابشناسی می‌کنند، اگر وقت زیاد و دقت فراوان صرف کار نکنند که حتماً کاری پخته و مطمئن نخواهد بود. و اگر عمر گرانمایه خود را صرف کنند و ساعت‌ها برای تصحیح و پیدا کردن یک تاریخ نشر یا ناشر و یا نام مؤلف صرف نمایند، شاید خواننده آن به هیچ وجه متوجه زحمات و تلاش و وقت بسیاری که مؤلف برای تدوین کتاب‌شناسی گذاشته، نشود.

در صورتی که کتاب‌شناسی یک موضوع، برای مؤلفان و محققان آن موضوع و موضوعات مشابه، جزء حیاتی‌ترین ابزارهای موفقیت به حساب

می‌آید؛ و قدم اول در تألیف کتاب‌های تحقیقی و تألیفی، مراجعه به کتاب شناسی آن موضوع است.

از سوی دیگر تنظیم کتاب‌شناسی واقعاً دشوار و خسته کننده است.^۱ زیرا تدوین‌گر با یک سری اعداد و اسامی و عناوین سرکار دارد که اگر خوب دقت کند باز در مراحل حروفچینی و صفحه‌آرایی، زمینه اشتباه او مهیاست. اگر اغلاط کتابهای معمولی را بتوان با خواندن کلمات قبل و بعد تشخیص داد

اما در کتاب‌شناسی اگر در مراحل حروفچینی قصوری رخ دهد به هیچ عنوان، بدون تخطئه مکرر و دقیق نمی‌توان اشتباهات را تشخیص داد، شاید راحت‌ترین نوع کتاب‌شناسی، کتاب‌شناسی توصیفی در ذیل موضوعات باشد. چرا که شاید اعداد و رقام و عناوین و اسامی کمتری دارد و بیشتر خود عناوین دیده می‌شود و هرفی و موضوعی کتاب مدنظر است.

همه اینها گفته شد تا بسبب نقاط ضعف احتمالی این کتاب‌شناسی بخشیده شود و همچنین قدردانی کوچک از زحمات عزیزان قبل از من باشد.

برای تدوین کتاب‌شناسی خط فارسی، منبع مراجعه شد؛

۱

ابتدا «کتاب‌شناسی زبان و خط» که توسط جناب آقای محمد گلبن تهیه و تنظیم شده و در بهار سال ۱۳۵۶ شمسی، توسط مرکز اسناد فرهنگی آسیا منتشر شده است.

۱. مثلاً به عنوان نمونه برای یافتن مشخصات بیشتری از یک مقاله که فقط نام نشریه را به همراه داشت، مجبور شدم ۴۵ شماره نشریه را بررسی کنم.

این کتاب ۲۱۰ صفحه می‌باشد؛ که چهل صفحه از آن، ضمایم خوبی شامل انواع خطوط اختراعی و نمونه صفحات برخی از کتابهای معرفی شده می‌باشد. در تدوین این کتابشناسی، گذشته از استفاده از چندین مجموعه غنی کتاب؛^۱

چهارده فهرست و کتابشناسی و دویست و چهارده نشریه ادواری - که بخش‌ها آنها در پایان این کتاب مندرج است - بررسی و فهرست‌نویسی شده است.

این کتابشناسی در دو بخش تنظیم شده و ۲۴۵۹ عنوان کتاب را معرفی نموده است که از بخش دوم آن که بخش خط می‌باشد ۷۴۲ عنوان کتاب را اخذ نمودیم.

۲

دوم؛ کتابشناسی خط و خوشنویسی که توسط سرکار خانم ناهید حبیبی آزاد، در ۱۳۷۵ صفحه تنظیم شده است. در سال ۱۳۷۵ توسط انجمن هنرهای تجسمی منتشر شده است.

منبع و مبنای اصلی این کتاب همان کتابشناسی چاپ آقای گلین است و تمامی ۷۴۲ عنوان کتب پیرامون خط آن کتاب در کتاب خانم حبیبی آزاد درج شده است، بعلاوه کتب دیگری که به آن افزوده شده است.

این کتاب شامل معرفی ۲۴۲۷ عنوان کتاب فارسی و غیر فارسی می‌باشد. که حجم زیادی از آن صرف معرفی کتب آموزش خوشنویسی شده است.

۱. مثلاً: کتاب در پیرامون تغییر خط فارسی، یحیی ذکا.

همچنین ترتیب موضوع بندی آن همانند کتاب آقای گلبن می باشد. از این کتابشناسی نیز تعداد حدود ۴۳۰ عنوان کتاب اخذ نمودیم، که شامل معرفی کتب خوشنویسی نمی شود.^۱

۳

منبع سوم؛ کتابشناسی خط و کتابت می باشد که آن نیز توسط خانم حبیبی آزاد در ۱۳۶۶، صفحه تنظیم شده و توسط وزارت ارشاد در سال ۸۴ به مناسبت کنفرانس لوح تاراج پیدائی سیر و تحول خط و کتابت) منتشر شده است. در این کتاب حدود ۱۰ هزار عنوان کتاب معرفی شده است. تفاوت این کتاب با کتاب قبلی خانم حبیبی در آن است که بسیاری از عنوانهای کتاب پیشین ایشان در این کتاب حذف شده^۲ و بسیاری از عنوانهای جدید در آن اضافه شده است.

با دقتی که کردم، شاید بیشترین سه این کتابهای تغییر خط فارسی از این کتابشناسی حذف شده است، به هر صورت، از این کتابشناسی نیز ما حدود ۲۰۰ عنوان اخذ نمودیم.

۴

منبع آخر؛ تحقیق کتابخانه‌ای و اینترنتی اینجانب می باشد، که حاصل این تلاش، حدود ششصد عنوان کتاب پیرامون خط فارسی بود؛ که به منابع قبلی افزوده شد.^۳

۱. برای جلوگیری از حجیم شدن کتاب مخصوصا از ذکر این عناوین صرف نظر کردیم؛ علاقمندان به اطلاعات کتب خوشنویسی، می توانند به همان کتاب خانم حبیبی مراجعه نمایند.
۲. این حذف‌های سیاسی، کار تنظیم را بسیار مشکل نمود و مجبور شدیم دو کتاب را کامل با هم تطبیق نماییم تا موارد حذف شده را دوباره به مجموعه اضافه کنیم.
۳. برای اطلاع بیشتر، می توانید به کتابشناسی مختصر پیرامون خط، از پرویز اذکائی (که در آن حدود

البته، تعداد کمی از این عناوین مربوط به آثار چاپ شده پس از کتابشناسی‌های قبلی است، و اکثراً مربوط به عناوینی است که از دید کتابشناسان قبلی جامانده‌اند.

۵

در این میان، حدود صد عنوان کتاب در کتاب‌شناسی‌های قبلی، دارای عناوین تکراری بود، که آنها نیز حذف گردید. تعدادی از عناوین هم یک عنوان بودند و همزمان یا در زمان متفاوت، در چند جا منتشر شده‌اند، آنها را تا حد امکان مشخص کرده‌ام.

و نیز حدود ۱۰ مورد اشتباه تایپی در اعداد و ارقام کتابشناسی‌ها قبلی وجود داشت، که تصحیح شدند.

کتاب‌شناسی که پیش از این به است، قصد نداشته است کتب آموزشی خوشنویسی را معرفی نماید.^۱ و بیشتر توجه به خود خط فارسی داشته است.

بنابراین در کتاب حاضر ۱۹۵۷ عنوان کتاب، مقاله و پایان‌نامه، پیرامون خط فارسی، معرفی شده است، که شاید دامنه‌ترین منبع کتابشناسی خط فارسی تا کنون باشد.

برای حسن انجام کار، مؤلف یک کتاب‌شناسی، ارائه است تک تک کتب را حضوری، ملاحظه و ملاقات، نماید. البته این کار بسیار دشوار است و تحقق آن، کل طول عمر یک مؤلف را طلب می‌کند. بنابر این، خوانندگان عزیز

شخصت عنوان کتاب معرفی شده است.) و کتابشناسی‌های پایان‌نامه‌های خط و خط فارسی و نیز

الذریعه و مجلات هنر و مردم و فهارس نسخ خطی، مراجعه فرمایید.

۱. طالبین عناوین خوشنویسی می‌توانند به منابع قبلی معرفی شده مراجعه نمایند.

باید به همین کتابشناسی‌های ناقص، اکتفا کنند و برای مؤلفین آن طلب رحمت نمایند. ان شاء الله

برای روشن شدن سختی کار، به عنوان نمونه، به معرفی آثار خطی فتحعلی آخوندزاده، پیرامون تغییر خط، در سه منبع قبل و بررسی اینجانب، می‌پردازیم. تا اندکی سختی و مشکلات کار، مشخص شود.

کتاب‌شناس خط، زبان، نوشته آقای محمد گلین:

۳۳۸۴ == اثرند، «، میرزا فتحعلی «الفبای اختراعی» فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، (۱۳۱۶): ج ۲، ص ۲۴-۲۸،

۲۳۸۷ == «رسم خط - دید اسلام» معروض نامه میرزا فتحعلی آخوندزاده به وزارت علوم اعلیحضرت شاهنشاهی خلد الله در خصوص اسلام، یحیی ذکاء، در پیرامون تغییر خط فارسی، تهران، ناشر؟ (۱۳۲۹): ص ۳۳،

۲۳۸۸ == «مواد تقدیر جمعیت ستمیه عثمانیه در خصوص الفبا» در پیرامون خط فارسی، تهران، ناشر؟ (۱۳۲۹) ص ۳۳

کتابشناسی خط و خوشنویسی، نوشته خانم ناهید حبیبی آزاد:

۱۵۳۴ == اصلاح خط اسلام

رساله‌ای در خط از میرزا فتحعلی آخوند زاده فرزند محمدتقی (۱۲۲۷- ۱۲۹۶) در تقلیس، این رساله در پاسخ گفتار سعاوی افتدی در مورد اصلاح

خط اسلام نوشته شده است، پیش از این، سعاوی گفتار خود را به ترکی در روزنامه «المخبر» در لندن به سال ۱۲۸۴ نوشته بود.

از این نسخه در کتابخانه‌های ذیل وجود دارد :

۱- نسخه‌ای با شماره ۲۷۷۸ با خط نستعلیق خود نگارنده و تاریخ کتابت ۱۲۸۵ ه. ق. در کتابخانه سپهسالار^۱ نگهداری می‌شود.

۲- نسخه‌ای دیگر با شماره ۲۷۷۹ و خط نستعلیق نگارند، در کتابخانه سپهسالار موجود است. این نسخه در تاریخ ۱۲۹۲ به کتابخانه اعتضادیه وارد شده است.

۳- نسخه‌ای از آن با شماره ۲۷۸۰، همراه با فرمان سلطان عبدالعزیز عثمانی درباره همین گفتار و جور شرعی بودن خط از جانب جمعیت علمیه عثمانیه و نامه‌های دیگر، در کتابخانه سپهسالار موجود است.

۴- نسخه‌ای نیز با شماره ۸۲ در کتابخانه زکریا ماهره، با خط نستعلیق، همراه با مقاله سعاوی افندی و ترجمه فارسی آن موجود است.
۲۰۰۹ = آخوندزاده، فتحعلی، ۱۲۲۸ - ۱۲۹۵ ه. ق.

«القبای آخوندزاده». در پیرامون تغییر خط فارسی، [بی‌نا، بی‌تا].

۲۰۱۰ == آخوند زاده، فتحعلی، ۱۲۲۸ - ۱۲۹۵ ه. ق.

«الفبای اختراعی» فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار تهران، ج ۲،
(۱۳۱۶)، ۲۴-۲۸

۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ از شماره‌ها، جا افتاده

۲۰۱۲ == آخوند زاده، فتحعلی، ۱۲۲۸ - ۱۲۹۵ ه. ق.

«الفبای جدید و مکتوبات» [گرد آورنده حمید محمدزاده راکتور، حمید
آراسلی] باکو: فرهنگستان علوم جمهوری شوروی، ۱۹۶۳ م.

کتابشناسی خط و کتابت، نوشته مهد جیبی آزاد:

۱۸۱۴ == اصلاح خط اسلام

رساله‌ای در خط از میرزا فتحعلی آخوند زاده (میرزا محمدتقی (۱۲۲۷-
۱۲۹۶) در تفلیس، این رساله در پاسخ گفتار سعادتی است که در مورد اصلاح
خط اسلام نوشته شده است، پیش از این، سعادی گفتار خود را به ترکی در
روزنامه «المخبر» در لندن به سال ۱۲۸۴ نوشته بود.

از این نسخه در کتابخانه‌های ذیل وجود دارد:

۱- نسخه‌ای با شماره ۲۷۷۸ با خط نستعلیق خود نگارنده و تاریخ کتابت
۱۲۸۵ ه. ق. در کتابخانه سپهسالار نگهداری می‌شود.

۲- نسخه‌ای دیگر با شماره ۲۷۷۹ و خط نستعلیق نگارند، در کتابخانه سپهسالار موجود است.

این نسخه در تاریخ ۱۲۹۲ به کتابخانه اعتضادیه وارد شده است.

۳- نسخه‌ای از آن با شماره ۲۷۷۷، همراه با فرمان سلطان عبدالعزیز عثمانی درباره همین گفتار و جواز شرعی بودن خط از جانب جمعیت علمیه عثمانیه و نامه‌های دیگر، در کتابخانه سپهسالار موجود است.

۴- نسخه‌ای نیز با شماره ۸۲ در کتابخانه زکیه قاهره، با خط نستعلیق، همراه با مقاله سعاوی افندی و ترجمه فارسی آن موجود است.

بررسی ما :

از آخوندزاده، حداقل سه رساله خطی در ایران موجود است:

۱- «رسم جدید آخوندزاده در خط اسلام» که به شماره ۲۷۷۹ در کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) به خط نستعلیق موجود است.

این جزوه ۱۷ صفحه اصلی و ۴ صفحه متفرقات انضمامی از غیر مؤلف دارد. بی‌تاریخ است، ولی احتمالاً مربوط به سال ۱۲۷۴ ه. ق. و به زبان فارسی و خط عربی - فارسی می‌باشد.

این رساله شامل معرفی الفبای اختراعی آخوندزاده و توضیحات مربوط به آن است.

۲- «سواد تقریر مطبوع جمعیت علمیه عثمانیه در خصوص الفبای آخوندزاده» که به شماره ۲۷۷۷ در کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) به خط آخوندزاده (نستعلیق) موجود است.

این جزوه ۲۴ صفحه اصلی و ۴ صفحه متفرقات انضمامی از غیر تألیفی دارد. مربوط است به سال ۱۲۸۰ ه. ق. و همچنین زبان جزوه، ۱۶ صفحه ترکی ۸۰ صفحه فارسی است. و خط آن عربی - فارسی می‌باشد.

این نسخه خطی، شامل دو رساله است. رساله اول، رساله‌ای ترکی است، که «جمعیت علمیه عثمانیه» برای الفبای آخوندزاده نوشته است.

نام: نامه به محضر پادشاه عثمانی و نظر جمعیت علمیه عثمانی، پیرامون الفبای اختراعی آخوندزاده. همراه؛ سخنرانی منیف پاشا، که قبلاً در جمع جمعیت علمیه ایراد شده است و نیز فرمان تشویق پادشاهی عثمانی، برای آخوندزاده می‌باشد.

و دیگری رساله‌ای در «تألیف ق پیرامون خط اسلام» تألیف آخوندزاده، که به فارسی می‌باشد، و ضمیمه رساله قبلی شده است. در کتابت این مجلد، دو رساله یا جزوه می‌باشد که در یک جلد صحافی شده است.^۱

۱. مؤلف تاریخ تحقیق را ۱۳۷۴ قمری ذکر نموده است.

۳- «معرض نامه آخوندزاده به وزارت علوم در خصوص خط اسلام» که به شماره ۲۷۷۸ در کتابخانه مدرسه سپهسالار (شهید مطهری) به خط مؤلف (نستعلیق) موجود است.

این جزوه ۳۹ صفحه اصلی و ۴ صفحه متفرقات انضمامی از غیر مؤلف دارد و مربوط به سال ۱۲۸۵ ه. ق. و به زبان فارسی و خط عربی - فارسی می- باشد.

در این رساله، ضمن تشریح عیوب خط فارسی، تقاضا شده است تا نسبت به تغییر خط فارسی اقدام شود.

اکنون این سه عنوان کتاب، رساله، جزوه) از آخوندزاده را با عناوین معرفی شده در سه کتابشناسی مذکور قبل، مقایسه کنید.

شنیدن کی بود مانند دیدن

اما از قرائن و مکتوبات آخوندزاده^۱ پیداست که از این چند جزوه، تعداد زیادی نسخه‌نویسی شده است و در اختیار افراد و شخصیت‌های مختلف قرار گرفته است؛ بنابراین احتمال اینکه از این رساله‌ها در ایران و دیگر نقاط (همانند کشورهای همسایه) وجود داشته باشد، بسیار فراوان است.

۱. ر.ک. به آخوندزاده و تغییر خط، کاظم استادی، نشر علم، ۱۳۹۲.

چند نکته پیرامون کتابشناسی حاضر

۱- ترتیب موارد اطلاعات کتابشناسی، به این صورت است که: عنوان کتاب، مقاله یا پایان نامه / نام خانوادگی^۱ مؤلف، اسم کوچک مؤلف / ناشر یا ناشرین^۲ / تعداد صفحات^۳ / مکان نشر یا کتابت / تاریخ نشر یا کتابت^۴

۲- در این کتابشناسی و شاید تمامی کتابشناسی‌های غیر توصیفی، وجود عناوین تکراری ناگزیر است. علت آن، چاپ شدن بعضی از کتابها و مقالات با عناوین متفاوت توسط مؤلف یا ناشر است.

برای نمونه، عنوان: شیوه خط فارسی درباره شیوه خط فارسی، نگاهی به شیوه خط فارسی، پیرامون شیوه خط فارسی و امثال آن، که برخی موارد توسط خود مؤلف در چاپهای مکرر تعویض و تعدیل شده‌اند، و برخی نیز، سرخود توسط ناشر یا نشریه تغییراتی یافته‌اند.

۱. در روزگاران قدیم، نام خانوادگی مرسوم نبوده، لذا اسامی یا ذکر نام پدر درج شده است.
۲. در برخی موارد نام روزنامه یا دانشگاه محل پایان‌نامه یا کتابخانه می‌باشد.
۳. مواردی از عناوین، که تعداد صفحات آنها قید نشده، بیشتر شامل مجلات است، که چون تعداد صفحات آنها اندک و طبق عرف قوانین نشریات می‌باشد، معمولاً از ذکر تعداد صفحات آنها، صرف‌نظر شده. اما اگر عنوان کتابی، دارای اطلاعات درج تعداد صفحات نیست، به این معنی است که دسترسی به آن کتاب نداشته‌ایم.
۴. به غیر از تاریخهایی که مبدأ آن مشخص است، بقیه تاریخ‌ها اگر از سال ۱۳۴۴ بیشتر است، حتماً شمسی می‌باشد. و اگر از سال ۱۳۰۴ کمتر است، حتماً قمری می‌باشد. ما بین این سالها (یعنی حدود ۴۰ سال) مشخص نیست، که قمری است یا شمسی؛ بنابراین باید به قرائن مراجعه نمایید. تاریخ‌های میلادی نیز بسیار اندک‌اند و مبدأ آنها مشخص شده است.

وقتی تعداد عناوین یک کتابشناسی گسترده می‌شود، وقت و تلاش بسیار لازم است تا عناوین مکرر، بازشناسی شوند. البته، حتی‌المقدور به مواردی که برخوردیم، تذکر داده‌ایم. اما یقیناً، مواردی نیز مورد توجه قرار نگرفته است.

۳- برخی مقالات و یا کتب، توسط چندین ناشر و یا در تاریخ‌های مختلف منتشر شده‌اند، توجه به این نکته و بازشناسی آن نیز، کاری زمان‌بر و شاید غیر ضروری می‌آید. هر کجا برخورد نموده‌ایم، تذکر داده شده است و البته بسیاری موارد نیز نامشده مانده است.

۴- پر واضح است که برخی مقالات و کتب، اختصاصاً پیرامون خط و خط فارسی و برخی تنها دارای فصل‌های فنی، پیرامون خط و خط فارسی بوده‌اند. که البته جدا نمودن این عناوین نیز، احتیاج به زمان طولانی و ملاحظه حضور تمامی کتب و مقالات دارد که از آن نیز، صرف نظر شد.

۵- این کتابشناسی، صرف نظر از عنوان کلی خط فارسی، می‌توانست دارای زیر فصل‌هایی همانند: کتیبه‌ها، اصلاح خط، تغییر خط، مشکلات خط، پیرامون خط، کلیات، تاریخچه خط و... باشد. ولی از آنجایی که ضرورت داشت ترتیب الفبایی برای تمامی عناوین حفظ شود، از آن صرف نظر نمودیم. البته فصل‌بندی طبق موضوع، مشکلاتی نیز به همراه دارد، که یکی از آن‌ها، مشخص نبودن عناوین تکراری، موضوع مشترک داشتن بسیاری از عناوین است.

این عناوین، هم می‌تواند در فصل مشکلات خط، قرار گیرد؛ و هم در تاریخچه خط. اگر در هر دو واقع شود، کتابشناسی بسیار حجیم خواهد شد و اگر در یکی قرار گیرد ناقص.^۱

۶- برخی از مقالات و کتابها، توسط افراد دومی تصحیح و بازنشر شده- اند، بنابراین ممکن است ناخواسته این عناوین، مکرر ذکر شوند. در صورتی که در واقع اثر محسوب می‌شوند.

۷- به ندرت، چند عنوان کتاب عربی یا اردو یا روسی، در این کتابشناسی به ضرورت ذکر شده است، اما این کتابشناسی، به دنبال ذکر کتابهای غیر فارسی نبوده است.

البته کتابهای غیر فارسی پیرامون خط فارسی، به نسبت تعداد قابل توجه ای را نیز شامل نمی‌شوند.

۸- برخی عناوین ذکر شده در کتاب، توسط خود درج عنوان شده است، به این معنی که آن مقاله یا نوشتار، دارای عنوان از پیش تعیین شده، نبوده است. البته موارد آن انگشت شمار است.

۹- صورت املائی عناوین حتی‌الامکان که ملاحظه شد، طبق اصل اثر می‌باشد.

۱. البته مناسب است این موضوع بندی، در فهرس انتهای کتاب با ارجاع آدرس، انجام شود.

۱۰- برخی عناوین، شامل تیتیر یک و دو و یا نوشته‌های فرعی در روی جلد بوده‌اند، در آنها به ذکر نوشته‌های عنوان اصلی پسندیده شده و معمولاً عبارات فرعی در پرانتز قید شده‌اند.

این نکته در تهیه کتابشناسی بسیار مشکل آفرین است. مثلاً در مقاله‌ای عنوان اینگونه در صفحه ذکر شده:

ایران‌شناسی، مشکلات خط فارسی، خط باید اصلاح شود. «ایران‌شناسی» ریز در بالای صفحه قید شده، «مشکلات خط فارسی» با حروف بزرگ و «خط باید اصلاح» شود با یک شماره حروف کوچکتر.

بنابراین ممکن است این کتاب در کتابشناسی‌های دیگر، عنوانش با ایران‌شناسی شروع شود و در کتاب ما با مشکلات خط فارسی، که مراجعه کنندگان عزیز باید توجه لازم را داشته باشد.

۱۱- اینجانب قریب به اتفاق سایتها و وبسایت‌های اینترنتی را نیز ملاحظه نمودم. غالب مطالبی که پیرامون خط فارسی در اینترنت رجوع داشته یا موجود است، نوشته‌های کتب و مقالات چاپ شده قدیمی و جایز است، که یا به طور کامل و یا بخشی از آنها را شامل می‌شود. به ندرت مطلبی ثبت شده در آن وجود دارد.

هرچند که مطالب چاپ نشده نیز، شامل تک صفحه‌های از برخی نویسندگان وبلاگ‌نویس است، که معمولاً نوشته‌هایی خبری و گذرا و گاهاً سطحی می‌باشند. بنابراین در کتابشناسی حاضر، از ذکر عناوین آنها، جز مواردی اندک، صرف نظر شد.

در پایان، از کسانی که پیش از من، ساختمان این موضوع را بنا کردند تا من بتوانم طبقاتی بر آن اضافه کنم، سپاسگزارم. همچنین لازم است از سرکار خانم ابراهیمی (که زحمت تایپ بسیاری از صفحات کتاب را به عهده داشتند) و نیز دخترم مهدیه (که در تصحیح کتاب یاریم کرد)، سپاسگذاری نمایم.

کاظم استادی / ۹۰ / ۹ / ۲

www.ketab.ir